

Wprowadzenie

Demokratyzacja życia społeczno-politycznego w Polsce na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku i proces jednoczenia się Niemiec zmieniły podejście władz do mniejszości narodowych i etnicznych w naszym kraju. Punktem zwrotnym możliwości odrodzenia się i rozwoju mniejszości niemieckiej w Polsce była pamiętna wizyta kanclerza Republiki Federalnej Niemiec Helmuta Kohla w listopadzie 1989 roku (Msza Pojednania w Krzyżowej, a następnie podpisanie *Wspólnego oświadczenia*). Nieuznawana do 1989 roku mniejszość niemiecka zyskała prawo do tworzenia własnych organizacji oraz pielęgnowania języka i kultury. Początkowy okres aktywności organizacji mniejszości charakteryzował się dużą dynamiką. W połowie lat dziewięćdziesiątych kontakty z polskimi sąsiadami unormowały się. W zasadzie od tego czasu nie odnotowano istotnych sprzeczności i sporów pomiędzy grupą tej mniejszości narodowej (członkami organizacji mniejszości niemieckiej)¹ a ludnością polską – Polakami (obywatelami polskimi narodowości polskiej). Jeżeli już jakieś występują – głównie z powodu wprowadzania podwójnego nazewnictwa miejscowości od 2008 roku – to mają one zasięg lokalny, który nie burzy ogólnie dobrych stosunków pomiędzy polską większością a mniejszością niemiecką.

Nowa polityka narodowościowa państwa polskiego, która została ukształtowana na początku lat dziewięćdziesiątych, opiera się na zasadzie integracji (tworzenia się nowej społeczności w wyniku scalania się grup, zgodnej koegzystencji przy zachowaniu pewnej odmienności, swobodnego udziału w życiu społecznym) grup mniejszości narodowych i etnicznych, a nie na ich asymilacji ze społeczeństwem większościowym, czyli wynarodowieniu (polonizacji). Jak zauważył Andrzej Sakson,

¹ Członek mniejszości niemieckiej – osoba należąca do organizacji tej mniejszości narodowej w Polsce.

jest to niełatwy proces, który potrzebuje porozumienia obu stron oraz demokratycznego dialogu, a przy tym należy przewyżczać różnorodne urazy wyniesione z przeszłości². Mimo sporów między większością a mniejszością w pierwszych latach oficjalnego istnienia mniejszości niemieckiej w III RP można się pokusić o stwierdzenie, że długi okres przymusowej asymilacji tej mniejszości narodowej – i nie tylko tej – skończył się wraz z upadkiem komunizmu w Polsce. Wówczas rozpoczął się prawdziwy proces jej integracji ze społeczeństwem większościowym, który od wielu lat zachodzi współcześnie – zdaniem autora niniejszej pracy – na coraz bardziej zaawansowanym poziomie. Jednak w ciągu ostatnich trzech dekad organizacje mniejszości niemieckiej i ich przywódcy starają się różnymi sposobami – lepszymi lub gorszymi – walczyć ze zjawiskiem nieprzymusowej asymilacji w środowisku tej mniejszości narodowej. Są to skutki co najmniej paropokoleniowej przymusowej asymilacji w okresie PRL, gdy prowadzono politykę mającą na celu ukształtowanie homogenicznego pod względem narodowym społeczeństwa, oraz współlistnienia od pokoleń członków mniejszości w społeczeństwie polskim (szkoła, praca, kościół, małżeństwa mieszane itp.). Kluczowe dla niniejszej książki terminy zostały omówione w rozdziale trzecim poświęconym kwestiom tożsamościowym.

Zdaniem autora działalność społeczno-kulturalna i polityczna prowadzona przez organizacje mniejszości niemieckiej przyczynia się do integracji jej członków z ogółem społeczeństwa polskiego, natomiast szkolnictwo dla mniejszości niemieckiej oraz wprowadzenie podwójnych nazw miejscowości świadczą o akceptacji Polaków, która sprzyja integracji członków mniejszości niemieckiej ze społeczeństwem większościowym. Z kolei wyjazdy zarobkowe za granicę członków tej mniejszości narodowej mają znaczny wpływ na funkcjonowanie jej ruchu³ oraz na dezintegrację wewnątrz samego środowiska mniejszościowego.

W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku przeprowadzano wiele badań socjologicznych oraz powstało wiele prac naukowych – monografii i artykułów – na temat mniejszości niemieckiej w Polsce, która jest największą mniejszością narodową. Szacowano ją wówczas na 300–500 tys. osób⁴. W tej dekadzie położenie mniejszości niemieckiej w Polsce, w tym w poszczególnych regionach, zostało bardzo dobrze zbadane i opisane. Jednak w nowym stuleciu zainteresowanie badaczy tą mniejszością zdecydowanie osłabło. W pierwszej dekadzie XXI wieku

² A. Sakson, *Rola mniejszości niemieckiej w stosunkach polsko-niemieckich na przykładzie Warmii i Mazur*, „Zeszyty Instytutu Zachodniego” 1998, nr 11, s. 11.

³ W rozumieniu autora ruch mniejszości niemieckiej to zinstytucjonalizowana społeczność mniejszości niemieckiej w Polsce, której istotą jest rozwój członków i organizacji tej mniejszości narodowej.

⁴ Na temat liczebności mniejszości niemieckiej por. podrozdział 2.1. *Liczebność mniejszości niemieckiej – zmiany stanu liczebności z perspektywy trzech dekad jej oficjalnego istnienia*, poświęcony tej problematyce.

na świecie ukazało się niewiele monografii naukowych na temat współczesnej sytuacji mniejszości niemieckiej w Polsce w porównaniu z wcześniejszym dziesięcioleciem⁵. W 2002 roku w Niemczech została wydana książka Tilla Scholtza-Knoblocha o sytuacji społeczno-politycznej mniejszości niemieckiej w województwie opolskim w latach dziewięćdziesiątych⁶. W 2008 roku wyszła praca Renaty Śliwki poświęcona aktywności społecznej kobiet należących do mniejszości niemieckiej na Warmii i Mazurach oraz życiu organizacyjnemu tej mniejszości narodowej⁷. W następnym roku ukazała się książka Marty Jas-Koziarkiewicz o czasopiśmie mniejszości niemieckiej w Polsce⁸.

W obecnej dekadzie powstało natomiast kilka monografii dotyczących tej problematyki w poszczególnych regionach Polski. W 2011 roku wyszła książka Pawła Popielińskiego poświęcona problematyce młodzieży mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku⁹. W tym samym roku opublikowano wyniki badania socjologicznego, które zostało przeprowadzone wśród członków Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Niemców (dalej: TSKN) na Śląsku Opolskim na zlecenie Uniwersytetu Osaka w Japonii. Opiekunem naukowym badania była Danuta Berlińska¹⁰. W 2013 roku ukazała się książka Andrzeja Szczepańskiego o aktywności społeczno-politycznej mniejszości niemieckiej w województwie opolskim po 1989 roku¹¹. W 2014 roku została opublikowana książka Romualda Jończygo i Katarzyny Łukaniszyn-Domaszewskiej o wpływie osób ze środowiska mniejszości niemieckiej oraz organizacji tej mniejszości narodowej na regionalny rozwój społeczno-gospodarczy w województwie opolskim¹². W 2015 została wydana książka Michała Lisa

⁵ Chodzi o monografie poświęcone jedynie mniejszości niemieckiej w Polsce, a nie o prace komparatystyczne z innymi mniejszościami w Polsce lub w Europie, które zostały wydane w kilku krajach w ostatnich dwóch dekadach.

⁶ T. Scholtz-Knobloch, *Die deutsche Minderheit in Oberschlesien. Selbstreflexion und politisch-soziale Situation unter besonderer Berücksichtigung des so genannten „Oppelner Schlesiens“ (Westerschlesiens)*, Senf-Verlag, Görlitz 2002.

⁷ R. Śliwka, *Kobiety Warmii i Mazur o swojej tożsamości. Trudna przeszłość, a codzienność*, Wyższa Szkoła Informatyki i Ekonomii Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Olsztyn 2008.

⁸ M. Jas-Koziarkiewicz, *Podróż po mniejszym niebie. Dotowane pisma mniejszości niemieckiej w Polsce jako prasa środowiskowa po 1989 roku*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009.

⁹ P. Popieliński, *Młodzież mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku po 1989 roku. Organizacje, tożsamość narodowa, postawy, przyszłość*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2011.

¹⁰ *Niemcy w województwie opolskim w 2010 roku. Pytania i odpowiedzi. Badania socjologiczne członków Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Niemców na Śląsku Opolskim*, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwice – Opole 2011.

¹¹ A. Szczepański, *Aktywność społeczno-polityczna mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim po 1989 roku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.

¹² R. Jończy, K. Łukaniszyn-Domaszewska, *Wpływ ludności pochodzenia niemieckiego oraz organizacji mniejszości niemieckiej na regionalny rozwój społeczno-gospodarczy. Wybrane zagadnienia (ze szczególnym uwzględnieniem województwa opolskiego)*, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwice – Opole 2014.

dotycząca położenia społeczno-politycznego mniejszości niemieckiej w województwie opolskim¹³. W tym samym roku ukazało się studium socjologiczne o społeczności mniejszości niemieckiej na Dolnym Śląsku autorstwa Ireny Kurasz¹⁴. W 2016 roku opublikowana została monografia Magdaleny Lemańczyk dotycząca życia organizacyjnego i społecznego mniejszości niemieckiej na Pomorzu Gdańskim¹⁵. Z kolei w 2017 roku ukazała się praca Małgorzaty Gałęziowskiej poświęcona życiu organizacyjnemu i społecznemu mniejszości niemieckiej na Warmii i Mazurach¹⁶. W 2018 roku zaś w Niemczech ukazała się książka Kathariny Schuchardt, której przedmiotem jest problematyka tożsamościowa młodej generacji mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku¹⁷.

Od początku XXI wieku powstało kilkadziesiąt artykułów naukowych o mniejszości niemieckiej głównie na Górnym Śląsku, w tym kilka z nich zostało napisanych przez autora, który korzystał z nich przy pisaniu niniejszej książki. Należy jednak zauważyć, że do dziś nikt nie przeprowadził ogólnopolskiego badania naukowego mniejszości niemieckiej w różnych częściach naszego kraju ani nie wydał monografii poświęconej życiu społeczno-kulturalnemu i politycznemu mniejszości niemieckiej w całej Polsce, nie tylko na Górnym Śląsku, gdzie znajdują się największe i najliczniejsze skupiska tej grupy, ale także w innych częściach kraju, gdzie stanowi ona niewielką i rozproszoną społeczność. Prowadząc badanie oraz pisząc niniejszą książkę, autor starał się uchwycić uwarunkowania i dynamikę procesów zachodzących na przestrzeni trzech dziesięcioleci oficjalnego istnienia mniejszości niemieckiej w III RP, przede wszystkim zmiany funkcjonowania organizacji mniejszości niemieckiej i aktywności ich członków w różnych częściach kraju, oraz ukazać głównie te zjawiska i wydarzenia z ostatnich dwóch dekad, które do tej pory nie były analizowane ani opisywane. W zamierzeniu autora praca ma wypełnić lukę w naukach społecznych i humanistycznych, dotyczącą badań nad mniejszością niemiecką w całej Polsce z uwzględnieniem specyfiki tej społeczności żyjącej w diasporze.

Prezentowana monografia jest zwieńczeniem prawie dwudziestoletnich politologicznych zainteresowań badawczych autora ruchem mniejszości niemieckiej w Polsce oraz zachodzących w środowisku tej mniejszości narodowej procesów

¹³ M. Lis, *Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim 1989–2014. Z bagażem przeszłości w realiach współczesności*, Stowarzyszenie Instytut Śląski w Opolu, Opole 2015.

¹⁴ I. Kurasz, *Mniejszość niemiecka na Dolnym Śląsku. Studium socjologiczne*, Nomos, Kraków 2015.

¹⁵ M. Lemańczyk, *Mniejszość niemiecka na Pomorzu Gdańskim*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Towarzystwo Kulturalne Ludności Niemieckiej „Ojczyzna” w Kwidzynie, Warszawa 2016.

¹⁶ M. Gałęziowska, *Tożsamość organizacyjna mniejszości niemieckiej na Warmii i Mazurach*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Olsztynie, Olsztyn 2017.

¹⁷ K. Schuchardt, *Zwischen Berufsfeld und Identitätsangebot. Zum Selbstverständnis der deutschen Minderheit im heutigen Opole/Oppeln*, Kieler Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte, Band 13, Waxmann Verlag, Münster 2018.

społecznych i politycznych od 1989 roku. Przedmiotem pracy jest ukazanie współczesnej mniejszości niemieckiej, jej życia społeczno-kulturalnego i politycznego, jej problemów i sukcesów oraz najważniejszych przekształceń, które mają wpływ na proces integracji członków tej mniejszości ze społeczeństwem większościowym nie tylko na Górnym Śląsku, ale także w innych regionach kraju w ciągu trzech dekad oficjalnego istnienia mniejszości niemieckiej w III RP. Zasadniczym celem, który postawił sobie autor niniejszej monografii, było wskazanie i zaprezentowanie czytelnikowi najważniejszych uwarunkowań ruchu mniejszości niemieckiej oraz wspomnianego procesu integracji, przy jednoczesnym ukazywaniu ich kontekstu społecznego, kulturowego i politycznego. Ujęcie politologiczne pozwala uchwycić zależności pomiędzy polityką państwa realizowaną wobec mniejszości niemieckiej a rozwojem i funkcjonowaniem tej mniejszości narodowej. Oczywiście bez odwoływania się do wydarzeń mających genezę w przeszłości politologowi byłoby trudno wyjaśnić, jakie zjawiska i czynniki oraz dlaczego właśnie one mają wpływ na ewolucję procesów społecznych i politycznych zachodzących w opisywanym okresie. Z tego względu na potrzeby analiz zjawisk i procesów niezbędne było przybliżenie ich historycznych uwarunkowań. Na marginesie trzeba dodać, że autor stosuje w monografii termin „Górny Śląsk” w rozumieniu historycznego terenu Górnego Śląska, który dzisiaj znajduje się w dużej mierze w granicach województwa śląskiego oraz województwa opolskiego¹⁸. Warto podkreślić, że w średniowieczu Opole było stolicą Górnego Śląska.

Cezurą początkową monografii jest podpisanie 14 listopada 1989 roku przez premiera RP Tadeusza Mazowieckiego oraz kanclerza RFN Helmuta Kohla *Wspólnego oświadczenia*, które umożliwiło odrodzenie się i rozwój mniejszości niemieckiej w Polsce (oświadczenie dotyczyło najważniejszych dziedzin stosunków polsko-niemieckich oraz współpracy między oboma państwami na wielu płaszczyznach). Wydarzenie to jest momentem kluczowym dla tej mniejszości narodowej oraz punktem wyjścia badań i analiz autora. Cezurą końcową jest początek 2019 roku, czyli rok jubileuszowy – trzydziestolecia oficjalnego istnienia mniejszości niemieckiej w demokratycznej Polsce, a dokładnie mówiąc, okres poprzedzający wydarzenia rocznicowe i związane z tym refleksje.

¹⁸ Tereny historycznego Górnego Śląska znajdują się także po czeskiej stronie w kraju morawsko-śląskim – głównie Śląsk Opawski i Kraik Hulczyński, gdzie żyje niewielka liczebnie ludność rodzima, która ma odmienną specyfikę od tej zamieszkującej na terenie Polski. Ze względu na to, że ta część historycznego Górnego Śląska nie leży w granicach państwa polskiego, nie będzie przez autora brana pod uwagę. Więcej na temat granic i specyfiki narodowo-etnicznej Górnego Śląska m.in. J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek (red.), *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwice 2011; D. Borowicz, *Mapy narodowościowe Górnego Śląska od połowy XIX wieku do II wojny światowej*, Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2710, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.

Zastosowana metoda badawcza musi być dobrana odpowiednio do podjętego problemu badawczego oraz postawionych hipotez. Musi ona być zaimplementowana w sposób celowy, systematyczny oraz zaplanowany¹⁹. Podstawą badania empirycznego autora w niniejszej książce jest metoda jakościowa (metoda wywiadu), dzięki zastosowaniu której można było znacznie pogłębić wiedzę w kwestiach dotyczących mniejszości niemieckiej w Polsce, lepiej zrozumieć analizowane zagadnienia, dotrzeć do opinii i motywacji konkretnych respondentów, a także poznać sposób postrzegania przez nich konkretnych spraw. W naukach społecznych, w tym w politologii korzysta się z danych zebranych przez różnych badaczy lub instytucje. Dzięki źródłom wtórnym można lepiej zrozumieć kontekst historyczny czy polityczny opisywanej rzeczywistości. Analizując dane zebrane w różnym okresie i dotyczące danej lub podobnej problematyki, można opisać i wyjaśnić zachodzące zmiany. Szeroko stosowanym źródłem danych wtórnych są dane statystyczne lub materiały i dokumenty archiwalne, w tym periodyki, prasa codzienna itp. Podstawową kwestią przy dokonywaniu analizy materiałów i dokumentów jest ich autentyczność. Każdy badacz musi określić, czy opisane wydarzenia są prawdziwe, czy też zostały świadomie lub nieświadomie obarczone błędem. Przydatność zebranych materiałów i dokumentów zależy w dużej mierze zarówno od tego, jaki cel przyświeca ich zbieraniu, jak i od tego, jaka instytucja je gromadzi. Wszystkie materiały i dokumenty, które zostały wykorzystane w pracy badawczej, wymagają odpowiedniej weryfikacji, selekcji, klasyfikacji i kategoryzacji²⁰.

Autor przeprowadził 18 indywidualnych wywiadów pogłębionych (*In-Depth Interview* – IDI) z przedstawicielami mniejszości niemieckiej w różnych częściach Polski w latach 2014–2015 w ramach własnego projektu zakładowego pod tytułem *Sukcesy, problemy oraz porażki pierwszego ćwierćwiecza istnienia mniejszości niemieckiej w III Rzeczypospolitej Polskiej*. Wywiady zawierały kilkadziesiąt ustrukturyzowanych pytań dotyczących problematyki z różnych dziedzin życia społecznego, kulturowego i politycznego mniejszości we wspomnianym ćwierćwieczu. Dobór próby miał charakter celowy. Badaniem zostali objęci przedstawiciele mniejszości niemieckiej – ważne i znaczące osoby pełniące istotne funkcje w mniejszości niemieckiej (przewodniczący i osoby piastujące inne stanowiska w zarządach w organizacjach lokalnych, wojewódzkich oraz dachowej – wspólnie lub w ubiegłych latach) oraz dodatkowo eksperci – trzy osoby zajmujące się sprawami tej mniejszości (tj. szkolnictwem i mediami), a także przewodniczący śląskiej organizacji regionalnej. Pozwoliło to autorowi uzyskać wiele szczegółowych informacji na temat funk-

¹⁹ R. Bäcker et al., *Metodologia badań politologicznych*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych, Warszawa 2016, s. 62–64, 80.

²⁰ S. Nowak, *Metody badań socjologicznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965, s. 34.

cjonowania mniejszości niemieckiej²¹. Respondenci w większości pochodzili z historycznego Górnego Śląska – dziewięciu z tego terenu (w tym dwóch ekspertów), sześciu z Warmii i Mazur (w tym jeden ekspert), dwóch z Pomorza i jeden z ziemi lubuskiej. Autorowi nie udało się przeprowadzić wywiadów z przedstawicielami mniejszości niemieckiej z pozostałych regionów Polski, gdzie istnieją zazwyczaj nieliczne jej organizacje (w sensie liczebności funkcjonujących organizacji, a przy tym zwykle mające niewielką liczbę członków, żyjących w rozproszeniu). Najczęstszym powodem był brak odpowiedzi przedstawicieli mniejszości z tych regionów na prośbę autora o udział w badaniu.

Pogłębione wywiady indywidualne (IDI) są jedną z podstawowych technik badań jakościowych. Polegały one na przeprowadzeniu indywidualnej rozmowy *face to face* z danym respondentem. Celem wywiadów było uzyskanie szczegółowych opinii i informacji od konkretnych osób, spełniających określone przez badacza kryteria doboru próby. Technikę tę wykorzystuje się także w celu pogłębienia wiedzy o badanym zjawisku, wyjaśnienia jego natury, dotarcia do istoty rzeczy, otrzymania istotnych informacji, które trudno byłoby otrzymać innymi metodami, na przykład w badaniu ankietowym. Dzięki takiemu wywiadowi autor mógł poznać niezależne opinie rozmówców, ich postawy oraz uchwycić regionalną specyfikę społeczno-polityczną mniejszości niemieckiej.

Zgodnie z metodologią badań przeprowadzone wywiady przebiegały według określonego scenariusza, w którym zawierał się schemat wyżej wspomnianych istotnych problemów (uwzględniający specyfikę badanego regionu), ważnych dla powstania niniejszej pracy. Autor zadawał respondentom te same pytania, lub częściowo ustrukturyzowane, w których punktem wyjścia była lista zagadnień. Czasem kształt oraz kolejność pytań zależały od konkretnej sytuacji badawczej. W poszczególnych przypadkach wywiady były wzbogacane o nowe pytania pomocnicze w celu pogłębienia lub poszerzenia wiedzy w zakresie poruszanej w wywiadzie problematyki. Autor wyznaczał kierunek rozmowy, tak aby uwzględnione zostały wszystkie interesujące go tematy, niemniej jednak dawał respondentowi swobodę wypowiedzi. Standardowo tego rodzaju wywiad trwa ponad godzinę (około jednej–półtorej godziny). Autor zwykle przeprowadzał wywiady przeszło półtoragodzinne (najdłuższy trwał dwie i pół godziny).

W ramach wspomnianego projektu oraz na potrzeby napisania niniejszej monografii oprócz przeprowadzonych indywidualnych wywiadów pogłębionych (IDI) autor zebrał opracowania podczas kwerend w kilku bibliotekach w Polsce oraz w Niemczech – w Staatsbibliothek zu Berlin, w Bibliotece Narodowej w Warszawie

²¹ Eksperci przede wszystkim mieli możliwość wskazania przyczyn porażek i obszarów, które mogą przynieść sukces. Respondenci ci zostali wyróżnieni literą E po wymienionym symbolu oraz numerze.

oraz w Centralnej Bibliotece Polsko-Niemieckiej im. Josepha von Eichendorffa w Opolu – a także uzyskał materiały i dokumenty od instytucji wspierających działalność mniejszości niemieckiej (z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji oraz Urzędu Wojewódzkiego w Opolu i Domu Współpracy Polsko-Niemieckiej) oraz organizacji tej mniejszości narodowej w różnych częściach Polski. Ponadto przez wiele lat autor monitorował strony internetowe oraz przeprowadził wiele rozmów i konsultacji, a także korespondował z osobami wywodzącymi się ze środowiska mniejszości niemieckiej, w tym z byłym duszpasterzem mniejszości niemieckiej. Istotnym uzupełnieniem materiału badawczego była analiza prasy nie tylko tej ogólnopolskiej, ale w szczególności regionalnej i lokalnej, polskiej oraz mniejszości niemieckiej z różnych części naszego kraju.

Sprawdzenie zawartej w niniejszej pracy hipotezy o postępującej integracji mniejszości niemieckiej w Polsce w aspekcie politycznym i społeczno-kulturalnym wymagało sformułowania pytań badawczych, na które autor chciał odpowiedzieć z perspektywy politologa i socjologa. Wpierw jednak postawił kluczowe pytania: Czy i jak zachodzi proces integracji mniejszości niemieckiej ze społeczeństwem większościowym? Co na nią wpływa? A następnie, aby na nie odpowiedzieć, zadał wiele istotnych pytań dodatkowych. Oto najważniejsze z nich:

- Jaki jest stosunek społeczeństwa większościowego do mniejszości niemieckiej? Jak zmienia się on w czasie i czym jest uwarunkowany?
- Jak ewoluuje ruch mniejszości niemieckiej od 1989 roku? Jakie czynniki powodują zmiany w środowisku tej mniejszości?
- Dlaczego zmienia się liczebność mniejszości niemieckiej? Czy ruch śląski i idee śląskich organizacji mają wpływ na tę liczebność?
- Co wyznacza tożsamość członków mniejszości niemieckiej? Czy mają oni problemy z tożsamością narodową? Jeżeli tak, to z czego one mogą wynikać?
- Czy znajomość języka niemieckiego oraz religia mają wpływ na tożsamość tej grupy mniejszościowej?
- Jak funkcjonuje i z jakimi problemami boryka się szkolnictwo dla dzieci i młodzieży mniejszości niemieckiej?
- Dlaczego zostało wprowadzone podwójne (polsko-niemieckie) nazewnictwo na tablicach oraz język pomocniczy w urzędach? Jak odbierane jest to przez otoczenie polskie? Jakie znaczenie ma dla członków mniejszości niemieckiej? Jak wpływa na integrację tej mniejszości narodowej z polskim otoczeniem?
- Jak wygląda działalność społeczno-kulturalna oraz polityczna mniejszości niemieckiej? Czym się charakteryzuje i jak ewoluuje? Jaki wpływ ma na wyżej wspomnianą integrację?
- Jak zagraniczne migracje zarobkowe mniejszości niemieckiej wpływają na funkcjonowanie ruchu mniejszości niemieckiej w całej Polsce? Czym różniło się to zjawisko przed akcesją Polski do Unii Europejskiej i po akcesji?

- Jaką rolę odgrywa mniejszość niemiecka w Polsce w stosunkach polsko-niemieckich od czasów powojennych do dziś? Czy zainteresowanie nią zmieniło się w ostatnich dekadach? Jeżeli tak, to co na to wpłynęło?
- Jak wygląda polityka państwa polskiego oraz niemieckiego wobec mniejszości niemieckiej w Polsce? W jaki sposób jest ona realizowana przez obydwa państwa?
- W jaki sposób polskie i niemieckie instytucje (państwowe i niepaństwowe) wspierają mniejszość niemiecką w Polsce? Jaki to ma wpływ na funkcjonowanie tej mniejszości?
- Jak można prognozować przyszłość mniejszości niemieckiej? Jak będą się zmieniać organizacje mniejszości niemieckiej?

Odpowiedzi na te i inne pytania znajdują się w poszczególnych rozdziałach.

Monografia składa się z sześciu rozdziałów, a każdy z nich z co najmniej kilku tematycznych podrozdziałów. Zawiera także wprowadzenie, zakończenie, tj. podsumowanie i prognozę, oraz bibliografię i aneksy. Pierwszy rozdział dotyczy polityki państwa polskiego i niemieckiego wobec mniejszości niemieckiej. W pierwszym podrozdziale została przedstawiona kwestia mniejszości niemieckiej w Polsce w stosunkach polsko-niemieckich od czasów powojennych do współczesnych. Dla zobrazowania czytelnikowi poruszanej w książce problematyki autor ukazał wpieryw w aspekcie politologicznym kwestie dotyczące aktualnej sytuacji mniejszości niemieckiej w Polsce na tle skomplikowanych powojennych stosunków polsko-niemieckich do przełomu społeczno-politycznego w 1989 roku. Wskazał ponadto, jaką rolę odgrywała wówczas mniejszość niemiecka, jak sprawa mniejszości wpływała na te stosunki i jak się to zmieniało zależnie od okoliczności i wydarzeń. W części dotyczącej bieżącej polityki autor skupił się na trzech głównych okresach, tj. na bilateralnych umowach polsko-niemieckich, okresie przed- i poakcesyjnym Polski do Unii Europejskiej oraz na obradach polsko-niemieckiego Okrągłego Stołu. W dwóch następnych podrozdziałach zaprezentował polskie oraz niemieckie instytucje i organy odpowiedzialne za realizację polityki wobec mniejszości niemieckiej w Polsce, a także zakres ich działań, w tym instytucjonalną specyfikę państwa niemieckiego wobec mniejszości niemieckiej.

W rozdziale drugim autor przedstawił charakterystykę społeczno-demograficzną mniejszości niemieckiej w Polsce. W pierwszym podrozdziale ukazał problematykę związaną z liczebnością mniejszości niemieckiej w kontekście zagadnień tożsamości, w tym najważniejsze czynniki wpływające w różnych okresach na stan liczebny tej mniejszości narodowej. Szczególną uwagę autor poświęcił kwestii śląskiej – identyfikacji śląskiej i jej konsekwencjom dla ruchu mniejszości niemieckiej. W podrozdziale drugim, w kontekście funkcjonowania mniejszości i jej integracji, zostały przedstawione zagadnienia zagranicznych migracji zarobkowych mniejszości

niemieckiej oraz ich konsekwencje przed akcesją Polski do Unii Europejskiej i po akcesji. Ukazano genezę migracji członków mniejszości niemieckiej, skalę zjawiska wyjazdów zarobkowych, problemy społeczne (w tym dezintegrację społeczną) oraz korzyści wynikające z wyjazdów zarobkowych. Oddzielną uwagę poświęcił autor pozycji mniejszości niemieckiej w odniesieniu do wyjazdów przed 2004 rokiem i późniejszych, zjawisku powrotów oraz głównym różnicom wyjazdów zarobkowych osób z mniejszości niemieckiej na tle wyjazdów ludności polskiej przed rokiem 2004 i po nim.

Trzecia część tego rozdziału poświęcona jest istotnym kwestiom tożsamościowym. Po teoretycznym wprowadzeniu do tej problematyki pokrótce przedstawiono kwestie tożsamości, etniczności i narodowości członków mniejszości niemieckiej w Polsce i pokrewne im terminy (asymilacja, integracja itd.), a następnie szczegółowo przeanalizowano najważniejsze czynniki wpływające na poczucie tożsamości członków tej mniejszości narodowej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku oraz w ostatnich dwóch dekadach.

Ostatni podrozdział w tej części książki omawia zagadnienia religii i znajomości języka niemieckiego w kontekście podtrzymywania i rozwijania poczucia tożsamości niemieckiej. Ukazuje on, jaki wpływ na tożsamość członków mniejszości niemieckiej ma znajomość języka niemieckiego oraz odprawiane nabożeństwa, tzw. niemieckie msze w tym języku. Przybliży przy tym kompleksowo specyfikę wiernych katolickich (w diecezji opolskiej oraz w innych diecezjach) i ewangelickich (w całej Polsce) i rolę ich duszpasterstw.

Rozdział trzeci przedstawia działalność społeczno-kulturalną i polityczną mniejszości niemieckiej w Polsce. Ukazano w nim instytucjonalne początki ruchu mniejszości oraz kolejne etapy funkcjonowania organizacji mniejszości niemieckiej i ich członków. Dogłębnie przeanalizowano proces instytucjonalizacji organizacji mniejszości niemieckiej zachodzący w omawianych w książce latach 1989–2019. Przy tym autor wyróżnił i omówił trzy fazy instytucjonalizacji mniejszości niemieckiej w Polsce.

Środki masowego przekazu mniejszości niemieckiej, możliwość dostępu do nich, wyjaśnienie ich celów oraz roli, jaką odgrywają dla środowiska mniejszości niemieckiej i w procesie integracji, są przedmiotem rozważań w kolejnym podrozdziale.

Następnie przedstawiono najważniejsze polskie i niemieckie niepaństwowe instytucje oraz podejmowane przez nie przedsięwzięcia, które wspierają lub w przeszłości wspierały działalność mniejszości niemieckiej w Polsce (jej organizacji i członków), oraz sposoby niesienia im pomocy. Wsparcie ze strony tych niepaństwowych instytucji jest bardzo ważne dla funkcjonowania i integracji niemieckiej mniejszości narodowej zarówno współcześnie, jak i w przyszłości.

Zwieńczeniem trzeciego rozdziału jest przedstawienie problematyki działalności politycznej mniejszości niemieckiej, która ma wpływ na jej wizerunek oraz przyczynia się do integracji jej członków ze społeczeństwem większościowym. Autor skoncentrował się na udziale mniejszości niemieckiej w wyborach parlamentarnych i samorządowych.

Rozdział czwarty w całości dotyczy problematyki szkolnictwa dla dzieci i młodzieży mniejszości niemieckiej. Szkolnictwo to jest jednym z symboli akceptacji społeczeństwa większościowego oraz elementem integracji członków mniejszości niemieckiej z tym społeczeństwem. W poszczególnych podrozdziałach autor przybliżył i zanalizował uwarunkowania prawne funkcjonowania tego typu szkolnictwa, początki jego organizowania, stan liczebny szkolnictwa, stan nauczania języka niemieckiego oraz niektóre oddolne działania i inicjatywy na rzecz jego nauczania. Szczególną uwagę zwrócił autor na dwujęzyczną formę nauczania – w języku polskim i niemieckim (dwujęzyczność), „Kursy Sobotnie”, próby tworzenia szkoły mniejszościowej oraz przyszłość tego szkolnictwa.

Piąty rozdział dotyczący praw językowych osób należących do mniejszości niemieckiej został ukazany w aspekcie uregulowań prawnych w *Ustawie o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*, a także integracji tych osób z polskim otoczeniem na przykładzie zmian dotyczących pisowni imion i nazwisk, wprowadzania tablic z dodatkowymi nazwami miejscowości w języku niemieckim i języka pomocniczego w urzędach, jak również ich społeczne postrzeganie. Po krótkim wprowadzeniu omawiającym wspomnianą ustawę w pierwszym podrozdziale została przedstawiona specyfika zmiany pisowni imion i nazwisk po 1989 roku. Drugi podrozdział przedstawia obszernie meandry wprowadzania podwójnego (polsko-niemieckiego) nazewnictwa miejscowości oraz języka pomocniczego (języka niemieckiego). Zjawisko to jest – podobnie jak w przypadku zmiany pisowni imion i nazwisk oraz szkolnictwa dla dzieci i młodzieży mniejszości niemieckiej – jednym z symboli akceptacji społeczeństwa większościowego, a także elementem integracji członków tej mniejszości narodowej ze społeczeństwem polskim. W tej części zostały przedstawione uregulowania prawne w ustawie o mniejszościach narodowych i etnicznych dotyczące nazw topograficznych i języka pomocniczego (oraz próba zmian w tej sprawie). Przedstawiono, jak wyglądał proces wprowadzania podwójnego nazewnictwa i języka pomocniczego z punktu widzenia administracji oraz społeczeństwa, w tym jakie znaczenie ma to dla członków mniejszości niemieckiej oraz jakie towarzyszyły temu obawy społeczne, a także jakie odnotowano przejawy nietolerancji wobec podwójnych tablic nazw miejscowości.

W szóstym rozdziale wieloaspektowo przeanalizowano i opisano problematykę postrzegania Niemców i mniejszości niemieckiej przez społeczeństwo większościowe oraz zmiany jego stosunku wobec tej grupy w czasach minionych oraz

współczesnych, a szczególnie w minionych trzech dekadach. W pierwszym podrozdziale ukazano, jak w ostatnich kilkudziesięciu latach wygląda wśród Polaków poziom akceptacji innych narodów oraz mniejszości narodowych i etnicznych – zwłaszcza Niemców – w Polsce. W kolejnym podrozdziale syntetycznie wyjaśniono, czym są stereotypy i uprzedzenia, skąd się biorą i jak wpływają na postrzeganie Niemców. W trzecim podrozdziale została przedstawiona ewolucja stereotypów i uprzedzeń towarzysząca postrzeganiu Niemców, zwłaszcza polityczne i społeczne uwarunkowania stosunku Polaków do Niemców (i tych z Niemiec, i tych, którzy żyją od pokoleń w Polsce). W ostatnim podrozdziale autor zaprezentował także, jak w ostatnich trzech dekadach zmieniał się postrzeganie społeczności mniejszości niemieckiej oraz jak pewne wydarzenia i fakty wpływały na to, a tym samym na proces integracji tej grupy mniejszościowej ze społeczeństwem większościowym.

Książkę zamyka podsumowanie i prognoza dla mniejszości niemieckiej w kraju – końcowe wnioski oraz przewidywania, jak w niedalekiej przyszłości może się prezentować mniejszość niemiecka i co powinni zrobić jej przywódcy, aby ruch tej mniejszości narodowej nie zaniknął i nie przeszedł do historii.

Autor ma nadzieję, że niniejsza monografia stanie się dobrym źródłem wiedzy o mniejszości niemieckiej w III RP, o jej życiu społecznym, kulturalnym i politycznym – zachodzących w niej procesach społecznych i politycznych. Będzie także wstępem do dalszych kompleksowych badań nad tą mniejszością narodową w całej Polsce i zachętą, aby w przyszłości badacze poświęcali jej swoje zainteresowania naukowe, zgłębiając nowe procesy zachodzące w tej społeczności mniejszościowej.